

NOTÍCIA D'UN ELEMENTAL TRACTAT DE "FLOBOTOMIA" EN BASE AL QUE FOU UN DOCUMENT INÈDIT DEL SEGLE XVIII

Josep M. Sabaté i Bosch
Jesús Sabaté Fort

Als IV Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana (Tarragona, maig de 1999), dos dels autors d'aquest nou treball vam tenir ocasió de presentar un parell de comunicacions¹ en les que ens fèiem ressò, per gentilesa de l'arxiver de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (Valls), de la xarxa d'arxius de la Generalitat de Catalunya, d'un llibre-document manuscrit inèdit, que en aquell moment encara estava per inventariar i catalogar, cosa que a hores d'ara no sols ja ha estat esmenada, sinó que a més també ha estat objecte d'una acurada transcripció, publicada en forma d'excerpta documental a la revista de divulgació històrica i dels fons documentals de l'esmentat arxiu, **Història et Documenta**². Tot i el bon estudi codicològic i la introducció feta pels investigadors Papell i Escoda, ratifiquem algunes de les afirmacions que amb anterioritat a l'esmentat estudi havíem apuntat ja nosaltres en el Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana.

El manuscrit és un volum relligat en pergamí i de 160 folis; a la coberta hi podem llegir "*Enfermeria de Poblet*" (sic), malgrat que també hi apareix mig esborrat el topònim de Valls – "Vall" (sic) –, i la següent inscripció: "*Aquest llibre es de Fr. Miquel de Tarragona y dels Freres de Valls, quedà en poder de Fr. Benet Vidal y Ravella y'l donà a Joan B. De Nadal y Pujals...*" (sic). Aquesta referència ens assabenta dels diferents propietaris o les mans per les que passà inicialment el volum, d'ençà l'any 1795, data d'origen que s'inclou a la fi del llibre – "*Comensal lo Dia de Corpus*" (sic) –; en els anys posteriors el manuscrit va recórrer un llarg camí, perquè en l'anvers del foli 160 s'especifica que el propi fra

¹ Jesús Sabaté i Fort i Josep M. Sabaté i Bosch: *Remeis i receptes: notícia d'un receptari inèdit del segle XVIII*, i *Lèxic farmacèutic segons un receptari inèdit del segle XVIII*, a BSAHCFC, Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana, núm. 20. Any VIII, maig-agost, 1999, pàgs. 49 a 63.

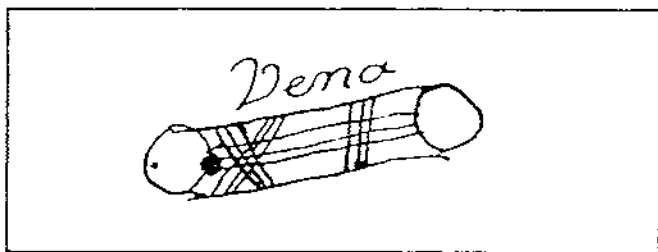
² "Història et Documenta", Revista de divulgació històrica i dels fons documentals de l'Arxiu Històric Comarcal. Valls (Alt Camp). Any V, núm. 5. Valls, desembre de 1999: *El llibre de farmàcia del pare caputxí fra Miquel de Tarragona*, Joan Papell i Tardiu i Josep J. Escoda i Anguera, pàgs. 89 a 147.

Miquel, caputxí de Tarragona, se l'emportà primer cap a Solsona, l'any 1802 passà a Vilafranca, i el 1809 apareix a Valls, i pel que intuïm del títol o inscripció de l'encapçalament, confirmat al foli 153, el seu darrer dipositari "oficial" seria el dit Joan Baptista Nadal i Pujals –"Propio de ..." (sic)–.

Fins aquí gairebé coincidim amb tot el que reflecteix la codicologia de Papell i Escoda i sols discreparíem en la transcripció del cognom Pujals per Pinyas, encara que no ens hi posaríem gaire fermes a l'hora de discutir-nos. On sí, però, tenim quelcom a dir és respecte a l'autor del mateix receptari: a través de la documentació procedent del arxiu dels caputxins i amb l'ajuda del l'historiador de l'orde a Tarragona, pare Pere Cardona, podem afirmar que fra Miquel de Tarragona va morir l'any 1862, a l'edat de 102 anys i 82 de vida religiosa, per tant en el moment de la data d' "edició" del receptari només tindria 35 anys i en portava 15 de vida religiosa, la qual cosa fa pensar que l'autèntic autor d'un primer original manuscrit seria fra Jacint de Sarria i l'obra de fra Miquel de Tarragona sols seria una còpia a la que l'experiència acumulada hi aniria afegint noves i distintes receptes.

Esclarits, si cap, aquests punts, entrem de ple en el veritable motiu d'aquesta comunicació que no és altre que el donar notícia d'un elemental tractat de flebotomia, localitzat entre els folis 122 i 123 del manuscrit de referència. El tractat respon a una didàctica pedagògica pròpia del segle XVIII –mantinguda fins ben entrat el segle XX– a base de preguntes i respostes, i facilitada per algunes il·lustracions o dibuixos.

Començava el tractat –"de avisos y advertencias que han de tener los Flobotomianos en teoriqia y Practica preguntando el Maestro y respondienddo el discipulo concluiendo a la pregunta" (sic)– tot cercant l'origen etimològic grec de la paraula flebotomia –"Flobotomia" (sic)–, que vol dir el mateix que sagnia; i seguia, primer, amb l'explicació del que era una sagnia: "es una Cisura o Corte artificialmente hecho en la vena para evacuar todos los humores" (sic) i, després, amb la de la vena: "es un Canyo o vaso largo redondo y hueco formado de una tuniqua texida de hilos de Nervios longitudinales latitudinales y trasbersales ( ) en cuya Concauidad se contiene la Sangre con los demas humores". Al l'espai en blanc que hi ha entre "trasbersales" i "en cuya Concauidad" ens trobem en el manuscrit amb la primera il·lustració o dibuix del "tractat":

Dibuix d'una secció de vena amb el detall dels tres tipus de fils de nervis

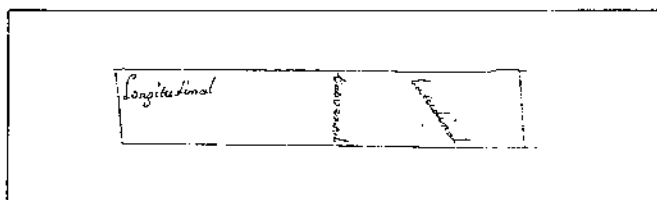
Respecte a l'origen etimològic de la paraula "flebotomia", efectivament cal apuntar que en primera instància prové de un adjectiu que es pot traduir com allò que talla o secciona les venes i un substantiu equivalent a llanceta; en la llengua grega és una vena –d'aquí ve flebitis–, i és el verb tallar o travessar tallant.

Segons la següent tanda de preguntes i respostes, els fils de nervis "longitudinales" són els que van en la direcció de la vena, els "latudinales" van al biaix i els "transversales"

són els que "atravesen a las fibrias que van a lo largo que son las mas principales y las que van al sesgo de estas o ladeadas que todo es uno" (sic).

Quant a la definició dels "humores", en primer lloc cal distingir que l'humor és "el sumo que se causa de las viandas y se gobierna por las Venas para Zebo del calor Natural y mantenimiento Universal del Cuerpo" (sic), per passar després a una classificació dels quatre "humores", o sia, sang, còlera, flema -fleuma o flegma-, i malenconia; tots quatre, sempre segons el "tractat", s'originen en el fetge, encara que cadascun d'ells té un lloc en el cos on es troba més abundantment, de manera que la sang resideix en el fetge i en les venes, còlera en el fel, flema al cervell i al pit, i malenconia a la melsa.

A partir d'aquí ja ens endinsem en la part pròpiament quirúrgica, especificant les maneres de fer els tres talls o seccions per sagnar -"Ciscuras o Cortes" (sic)-, és a dir, el "longitudinal", el "trasversal" i el "latitudinal", il·lustrat també amb un dibuix semblant al presentat per la vena:

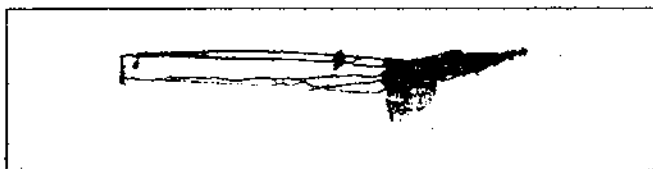

Dibuix dels tres tipus de "Ciscuras o Cortes"

Per l'autor, el millor dels talls era el longitudinal, perquè començava i acabava en la vena, hi havia menys possibilitats de ferir un nervi o una artèria, feia menys mal i cicatritzava millor, però, en canvi, s'havia de filar prim a l'hora de fer el tall i anar ben de presa per tal de no afectar cap altra vena de sota; els altres talls, el latitudinal o axial i el transversal, eren més perillosos i dolorosos, tardaven en cicatritzar, i la sang sortia pitjor.

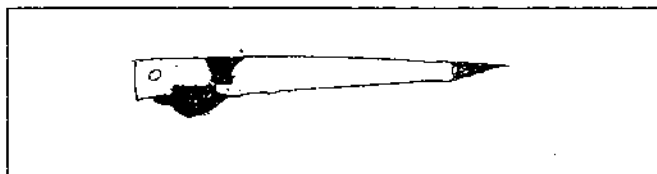
Respecte a l'instrumental "quirúrgic" utilitzat en aquestes sagnies i a la seva idoneïtat segons el tipus de vena també aquí es distingeix entre tres formes de llanceta.

La primera és l'anomenada "punta de espino" (sic), una llanceta molt estreta, que servia especialment per sagnar la vena "frenetica" (sic) i totes les altres venes profundes, però que s'havia d'emprar de manera molt característica: "entrar drecho a la vena i salir rompiendo" (sic).

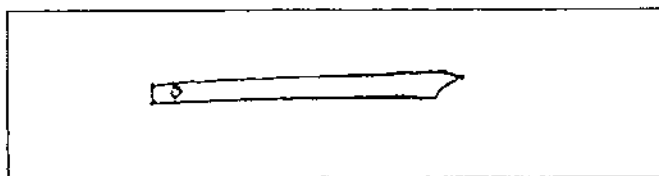
Dibuix d'una llanceta del tipus "punta de espino"

La segona llanceta és la dita "punta de hoja de olivo", que anava bé per les venes al descobert i que no calia approfondir gaire.

Dibuix d'una llanceta del tipus "punta de hoja de olivo"

I finalment el tercer tipus és el de "punta de pico de gorrion" més propi per les venes dites "sineticas" (sic).

Dibuix d'una llanceta del tipus "punta de pico de gorrion"

Conclusions

Com s'haurà pogut observar en la present comunicació, aquest breu tractat de "flototomia" es fa ressò de la classificació dels quatre humors del cos humà descrita per Hipòcrates i, seguint aquesta línia pseudocientífica, aprofundeix en l'art de practicar sagnies que milloressin l'estat d'aquests humors descrits, que a la vegada eren un reflex en l'àrea mèdica del que en l'època dels grecs anomenaven els quatre elements de l'univers, o sia, l'aire, l'aigua, la terra i el foc.

Tot i que la Medicina moderna ja va superar aquelles creences, aquest tractat no deixa de ser molt interessant, sobretot pel seu vessant anatòmic i tècnic i per les seves definicions acurades de venes i talls, a més de les descripcions de l'instrumental quirúrgic de l'època per tal de realitzar amb més precisió les incisions que provoquessin les citades sagnies.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Centre de Recursos per a l'Aprenentatge
i la Investigació

Biblioteca de Medicina